

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2018

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

En förbisedd futharkinskrift och ett personnamn från kvarteret Professorn

Magnus Källström

I Situne Dei 2013 publicerade Helmer Gustavson en intressant artikel med titeln ”Lära sig och lära ut runor – med hjälp av futharken?”, där han hade samlat samtliga då kända förekomster av den yngre runraden – de s.k. futharken – på lösföremål från Sigtuna. I en tabelluppställning (s. 34) presenteras inte mindre än 17 exempel från 16 olika textbärare. Av dessa består alla utom en av i övrigt obearbetade djurben. Visserligen kan det beträffande de inskrifter som endast består av runorna **fu** eller **fup** vara svårt att säkert avgöra om det rör sig om början av en runrad, även om detta ligger närmast till hands. I ett par fall som Sl 18 **funolh-... (eller fpnolhu-...)** och Sl 33 **fuko (eller fpko)** är avvikelserna däremot så stora att det finns goda skäl att ifrågasätta om ristaren verkligen har haft för avsikt att rista runraden. Trots dessa mer tveksamma exempel står det klart att futharkinskrifter utgör en betydande del av de mer vardagliga runtexter som har påträffats i Sigtuna och att vi i framtiden kan förvänta oss fler fynd av denna typ.

I februari 2014 satt jag och tittade igenom de runristade föremål från Sigtuna som finns i Kulturmiljöbild och mina ögon råkade då falla på en bild av det runristade revbenet Sl 94, där endast den nedre delen av ett antal runor återstår. Enligt bildtexten är inskriften otolkad, men jag insåg nästan direkt att detta måste vara början av ännu en futharkinskrift. Visserligen framstod bara de tre runorna **þ**, **r** och **h** som helt entydiga, men deras position i teckenföljden tillsammans med detaljer i ytterligare några runor visade att det knappast kunde röra sig om någon annan text. Dessa första intryck kunde jag senare bekräfta när jag i mars samma år fick möjlighet att undersöka inskriften i original på Sigtuna museum.

Det aktuella runbenet påträffades 1999 i samband med de arkeologiska undersökningarna i Kv. Professorn 1 (fyndnummer 9998) och har på stratigrafiska grunder daterats till perioden ca 1051–71. Benet är inte större än 45×14 mm, men bär inskrift på båda sidor. Det är avbrutet i den ena änden och har dessutom splittrats i längdriktningen. Eftersom runorna är orienterade åt olika håll på de båda sidorna, ser man på den ena sidan den nedre delen av ett antal runor och på den andra den övre delen.

Inskriften på den aktuella sidan av benet kan återges på detta sätt (*jfr fig. 2 och 3*):

-uþor-h...

5

Av den första runan finns den nedre delen av en huvudstav utan spår av bistavar, men det stora avståndet till den följande staven talar för att runan måste ha haft

Figur 1 och 2. Runbenets bägge sidor. Foto: Bengt A. Lundberg 2000/Kulturmiljöbild.

platskrävande bistavar upptill höger och den kan utan problem ha varit \mathfrak{F} **f**. De två följande stavarna står relativt nära varandra och den högra böjer av åt vänster, vilket tyder på att de utgör resterna av den nedre delen av en **u**-runa (\mathfrak{U}). Runa 3 är ett otvetydigt **p**. Runa 4 har en ensidig bistav till höger och skulle kunna uppfattas som \mathfrak{N} **n**, men eftersom bistaven sitter långt ned och den övre hälften av runan saknas, är det troligare att den ursprungligen har haft formen \mathfrak{O} och följaktligen varit **o**. Runa 5 utgörs av den nedre delen av en **r**-runa, vars huvudstav lutar kraftigt åt höger. Av runa 6 finns endast den nedre delen av en huvudstav, men inget hindrar att runan har varit \mathfrak{K} **k**. Av 7 **h** återstår endast den vänstra delen av de båda bistavarna och basen av huvudstaven, men runan är säker.

Det råder alltså ingen tvekan om att inskriften på denna sida av benet ursprungligen bör ha lytt **[f]uþor[k]h...** och att det handlar om början av futharken, som

mycket väl kan ha varit återgiven i sin helhet. Att runorna endast är bevarade till sin halva höjd på denna sida av benet får naturligtvis också konsekvenser för hur man ska bedöma inskriften på den andra sidan av benet. Inskriften inleds här med en sekvens av fyra runor som vid första anblick ser ut att kunna läsas **puda**, men om det som har bevarats bara utgör den övre hälften av runorna måste den första och tredje runan uppfattas på ett annat sätt. Jag tror att den sannolikaste läsningen av inskriften på denna sida är (*jfr fig. 1 och 3*):

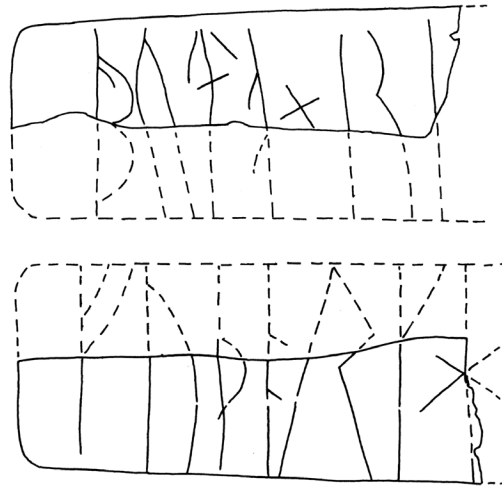
buḍo × ri...

5

I den första runan är den bågformiga bistaven ansatt ett stycke nedanför huvudstavens topp och tycks nedtill inte ha dragits hela vägen in mot bistaven. Vid brottkanten nedanför denna finns en liten skada som möjligen kan vara början av en nedre bistav. Runan bör alltså uppfattas som en **b**-runa med formen **ḅ**. Under den bevarade bistaven finns spår av en påbörjad bistav, där ristaren har avbrutit ristningen för att placera ansättningspunkten högre upp på huvudstaven. I den följande runan är huvudstaven bågböjd, men runan kan inte uppfattas som något annat än **u**. Möjligen har runan helt enkelt varit spegelvänd. Runa 3 har vid toppen dubbelsidiga bistav till **t** och huvudstaven skärs ett stycke ned av en dubbelsidig bistav som lutar svagt åt vänster. Förmodligen ska denna bistav uppfattas som en stingning och runan läsas som **d**. Placeringen i höjddled talar emot att ristaren skulle ha avsett en bindruna **ṫā** eller **āt**. Runa 4 ger vid första anblicken intryck av att vara en **a**-runa med ensidig bistav till vänster (**ṫ**), men eftersom vi måste räkna med att hälften av runan saknas talar placeringen av bistaven för att den ursprungligen har haft formen **ṫ** och följaktligen varit **o**. Därefter följer ett tydligt skiljetecken samt de två runorna **ri** som inte kan läsas på något annat sätt.

Den bevarade delen av inskriften är egentligen alldeles för kort för att kunna tolkas med någon större säkerhet, men mot bakgrund av andra runtexter ligger det nära till hands att anta att det inledande **buḍo** svarar mot ett personnamn och att 5–6 **ri** utgör början av en form av verbet *rista* 'rista'. Det antagna namnet har i så fall en anmärkningsvärd form genom att sluta på **o**, vilket normalt inte förekommer i nordiska personnamn under vikingatid och medeltid. Undantaget är när sådana uppträder i latiniserad form, som t.ex. *Boddo* för fornsvenska *Budde* (SMP 1:525). Just detta namn är kanske också det mest närliggande alternativet för runbenets **buḍo**. Konsonanter dubbeltecknades som bekant aldrig under vikingatiden och skrivningen är alltså den förväntade. Något exempel på namnet *Buddi* har hittills inte påträffats i någon vikingatida runinskrift, men det finns ett par andra källor som tycks vittna om detta namn under äldre tid (Lind 1905–15:150). Enligt eddadikten *Rigstula* fick Karl, som blev resultatet av guden Heimdalls besök hos föräldrparet Ave och Amma, själv flera söner varav en döptes till *Boddi*. Namnet bars även av fadern till den norske skalden *Bragi inn gamli Boddason*, som på 800-talet författade den äldsta bevarade skaldedikten, *Ragnarsdrapa*, och som senare tycks ha blivit upptagen som en av asagudarna. Svante Strandberg (1993) har diskuterat om namnet *Budde* ska uppfattas som en smeknamnsbildning eller om man ska räkna med ett

Figur 3. Renritning av benets runor, med rekonstruktion av benets avbrutna halva. Teckning: författaren.

ursprungligt binamn med betydelsen 'kubbig person', 'undersätsig karl' eller dylikt och kommit fram till den senare förklaringen ligger närmast till hands.

En annan möjlighet är att skrivningen **budo** svarar mot ett latiniserat *Bondo* av det fornsvenska namnet *Bonde* (SMP 1:432ff). Ristaren har i så fall enligt de vanliga reglerna i runskriften utelämnat nasalen /n/ framför /d/, jfr exempelvis skrivningen **at** för *and* på runstenen U 381. En vikingatida variant av samma namn – *Böandi* – finns i formen **buanti** belagt på en runsten på Mälaröarna (U 37 Säby, Galgbacken, Sänga sn) och namnet kan också förekommit på en numera försvunnen runsten i Södermanland ([...anti] Sö 323†).

Om runföljden **budo** tolkas som namnet *Boddo/Buddo* eller *Bondo* måste man nog snarast anta att det rör sig om namnet på präst av nordisk härkomst, som här har använt en latiniserad variant av sitt namn. Det är dock även möjligt är att det rör sig om en person direkt från kontinenten. Svagt böjda mansnamn som i nordiska språk har ändelsen *-i* slutar nämligen i kontinentalgermanska språk i stället på *-o*. Sigtunabenets **budo** skulle i så fall utan problem kunna svara mot exempelvis fht. *Bodo*, *Būdo* (Förstemann 1900:320f). Detta är kortform bildad till sammansatta namn på *Bōd-*, *Būd-*, som har motsvarigheter i flera kontinentalgermanska språk (se Kaufmann 1968:65f). I sin studie av fornsaxiska namn under 1000- och 1100- talen betecknar exempelvis Schlaug (1955:178) namnet *Bodo* som vanligt.

I Sigtunamaterialet finns sedan tidigare en del namn, som har misstänkts vara av utomnordiskt ursprung. Välbekant är namnet **alboþ** (ack.) på den ena frisergillestenen U 391, som tidigare antogs vara frisiskt, men där vokalismen i den senare leden i stället talar för ett namn från nordtyskt område (Ahlsson 1988, NRL:18 s.v. *Albōðr*). Ett annat exempel är inskriften **liku a knif** på ett knivskaft från kv. Trädgårdsmästaren (Sl 19), som har tolkats som »Lik(k)o äger kniven». Marit Åhlén (i Gustavson et al. 1990:40f), som först publicerade detta fynd, antog att det handlade om ett västgermanskt kortnamn *Liko* eller *Likko* till »något tvåledat namn med förleden *Lik-* eller *Lig-* (Förstemann)». Som alternativ förslög hon även ett *Linko* »belagt som kortform till namn på *Ling-*». Endast det senare namnet återfinns i Förstemann (1900:1057) under uppslagsformen *Linco*. Däremot verkar sammansatta namn på *Līc-* ha varit extremt sällsynta på kontinenten (Förstemann

1900:1057, Kaufmann 1968:235f, se även Ryman 1996:37 med hänvisn.), vilket gör de antagna kortnamnsbildningarna rätt hypotetiska. Enligt ett senare förslag kan det i stället handla om ett tidigare okänt nordiskt kvinnonamn *Līk(n)øy* (se Gustavson, Sl 19).

Ytterligare ett exempel där ett främmande namn skulle kunna övervägas är **fu**ko på den ovan nämnda runbenet Sl 33. Förstemann (1900:546f) upptar flera exempel på ett mansnamn *Fucco, Focco, Foco* etc. från kontinentalgermanska källor, men i detta fall har man hittills varit mer benägen att se början av en urspårad futhark (Åhlén i Gustavson et al. 1992:165, Gustavson, Sl 33, jfr dock Gustavson 2012:113 med not 5). Jag tror dock att det här finns goda skäl att i stället räkna med ett personnamn. Det fornhögtyska namnet är en kortform eller smeknamnsbildning och antas ha uppkommit i barnspråket med utgångspunkt i namn med förleden *Fulca-, Folc-* (se Kaufmann 1968:127).

Vilken tolkning av runföljden **bu**ḁo som ska sättas i första rummet är inte lätt att säga och egentligen måste alla de ovan nämnda möjligheterna hållas öppna. Latintalande präster som har kunnat använda latiniserade namnformer bör ha funnits i Sigtuna ända sedan staden grundlades. Från undersökningen i Professorn 1, men från en något senare period (ca 1079–1099) kommer runbenet Sl 76 som av allt att döma nämner namnet på en kyrkans man: **hera : nikala...** *Herra Nikulā[s]* »Herr Nikolas». Om **bu**ḁo i stället tolkas som ett kontinentalgermanskt kortnamn *Būdo* eller *Bōdo* kan det röra sig om en kyrklig företrädare från kontinenten, men givetvis också om en handelsman.

Vilken sida av benet som ska läsas först går inte att avgöra, men om man antar att den konvexa sidan erbjuder den bästa ristningsytan bör den antagna ristarformeln har ristats först. Inskrifterna kan då återges på följande sätt:

(a:) **bu**ḁo × ri...

Buddo/Bōndo/Būdo ri[sti](?) ...

»Buddo/Bondo/Budo ristade(?) ...

(b:) **-u**ḁor-h...

[f]uḁor[k]h[niastbmlr]

Att inskriften ser ut att innehålla en **d**-runa är anmärkningsvärt, eftersom detta är en stor sällsynthet under vikingatiden. Endast två exempel har hittills varit kända från Uppland. Det ena finns på runstenen U 216 från Vallentuna kyrka, där namnet *Drōsbōi* förekommer i formen **drosboi**. Det andra förekommer på en runsten vid Kragsta i Lohärads socken (U 572) i östra Uppland, där ordet *bōanda* (sg. ack. av *bōandi* 'man, make') skrivs **buanda**. På U 216 är runan stungen med en punkt på huvudstaven, medan den variant som förekommer på U 572 har ett litet tvärstreck liknande det som finns på runbenet från Sigtuna. Båda dessa stenar är relativt sena. Kragstastenen tillhör enligt Anne-Sofie Gräslunds klassificering stilgruppen Pr 4, vilket innebär att den bör ha tillkommit i perioden ca 1070–1100, medan Vallentunastenen har förts till Pr 5 med en datering till ca 1100–1130 (om dateringssystemet se vidare Gräslund 2006). En särskild runa för **d** förekommer även på några senviking-

atida runstenar från Öland och Bornholm samt på de runmynt som slogs i Lund ca 1065–1075 under Sven Estridssons regering (se vidare Källström 2015:124f). Om Sigtunabenets datering till perioden ca 1051–1071 står sig ger denna inskrift ett av de allra tidigaste exemplen på en särskild runa för /d/.

Trots att ganska lite återstår av inskriften på runbenet går det att konstatera vissa skillnader mellan runformerna på de båda sidorna. Exempelvis uppträder **o**-runan i futharkinskriften som **ᚢ**, medan den på motstående sida har bistavarna riktade åt motsatt håll: **ᚦ**. Även **r**-runan ser ut att ha haft olika utformning på de båda sidorna. Dessa detaljer tyder på att det inte är samma person som har ristat runraden och som har svarat mot den eventuella ristarformeln på den andra sidan av benet.

I sin artikel från 2013 framkastar Helmer Gustavson idén att de många futharkinskrifterna från Sigtuna ska ha tillkommit i en undervisningssituation, där någon har försökt lära sig skriva och läsa runor. Detta stöds dels av skrivunderlaget som i huvudsak utgörs av i övrigt obearbetade djurben, dels att endast två av de sjutton runraderna är helt felfria och omfattar ett korrekt antal tecken (Gustavson 2013:35). De övriga innehåller misstag av skilda slag: överhoppade runor, förväxling av snarlika tecken, runor på fel plats etc. Detta är precis den typ fel som man kan förvänta sig hos någon som försöker lära sig ett nytt teckensystem. Många av de texttyper som har påträffats ristade på djurben i Sigtuna kan utan större problem fogas in i en liknande situation (se Gustavson & Söderberg 2014:3ff). Långa rader av upprepade runor eller upprepade stavelser ska säkert i flera fall tolkas skrivövningar. Även de inskrifter som består av enstaka personnamn bör nog räknas hit, eftersom det första som många lär sig att skriva ofta är det egna namnet. Också förekomsten av olika typer av lönnrunesystem, komplicerade bindrunor och ordlekar som finns på en del runben från Sigtuna kan ha sitt ursprung i skriv- och läsundervisning.

Det är frestande att tänka sig att inskrifterna på Sl 94 har tillkommit i en sådan situation. En person har först ristat in runalfabetet på den ena sidan av benet i undervisningssyfte och någon annan har sedan prövat att skriva sitt namn samt att han ristat runorna. Mot detta scenario talar möjligen att ristarformeln står på den konvexa sidan som erbjuder den bästa ristningsytan, men samtidigt är det inte givet att runorna på denna sida måste ha ristats först. Det kan även noteras att inte bara **o**-runan i runföljden **ᚢuᚦo** är spegelvänd, utan att även **u**-runan ser ut att ha varit det. Dessutom har ristaren uppenbarligen haft problem att placera den övre bistaven i den inledande **b**-runan på rätt höjd. Detta är indicier på att det faktiskt handlar om någon som lär sig rista runor.

Referenser

- Ahlsson, L.-E. 1988. Alboð. *Studia anthroponymica Scandinavica* 6. s. 11–12.
- Gräslund, A-S. 2006. Dating the Swedish Viking-Age rune stones on stylistic grounds. *Runes and their Secrets Studies in runology*. Stoklund, M. et al. (red). Copenhagen.
- Gustavson, H. 2012. Personnamn i inskrifterna på runföremålen från Sigtuna, *Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012*. Leibring, K. et al. (red). Uppsala. s. 103–116.
- Gustavson, H., 2013. Lära sig och lära ut runor – med hjälp av futharken? *Situne Dei*. s. 31–40.

- Gustavson, H. & Söderberg, A. 2014. Spår av skrivkunnighet och skrivvanor i det tidigmedeltida Sigtuna. *Situne Dei*. s. 32–51.
- Gustavson et al. 1990 = Gustavson, H., Snaedal, Th., Stoklund, M., & Åhlén, M., 1990. Runfynd 1988. *Fornvännen* 85. s. 23–42.
- Gustavson et al. 1992 = Gustavson, H., Snaedal, Th. and Åhlén, M. Runfynd 1989 och 1990. *Fornvännen* 87. s. 153–174.
- Förstemann, E. 1900. *Altdeutsches Namenbuch*. 2., völlig umgearbeitete Aufl. München.
- Kaufmann, H. 1968. *Altdeutsches Namenbuch. 1: Personennamen, Ergänzungsband*. München.
- Kulturmiljöbild, Riksantikvarieämbetet. <http://kmb.raa.se/cocoon/bild/public_search.html>
- Källström, M. 2015. Gravhällsfragmentet från Tornby i Fornåsa i Östergötland och utvecklingen av några medeltida runformer. *Futhark* 6. s. 107–142.
- Lind = Lind, E. H. 1905–15. Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden. Uppsala–Leipzig.
- Ryman, L. 1996. Kristna personnamnelement? *Från götarna till Noreens kor. Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen den 2 februari 1996*. Red. E. Brylla, S. Strandberg & M. Wahlberg. Uppsala. s. 131–143.
- Schlaug, W. 1955. *Studien zu den altsächsischen Personennamen des 11. und 12. Jahrhunderts*. Lund.
- Sl + nr = Sigtunas lösföremål publicerade av Helmer Gustavson på Riksantikvarieämbetets hemsida <<https://www.raa.se/kulturarv/runor-och-runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/sigtunas-losforemal/>>
- SMP = Sveriges medeltida personnamn. [Numera:] Utg. av Institutet för språk och folkminnen. 1–. 1967 ff. Uppsala.
- Strandberg, S. 1993: Budde. Hypokorism eller deappellativiskt binamn? *Personnamn i nordiska och andra germanska fornspråk*. Handlingar från NORNA:s artonde symposium i Uppsala 16-19 augusti 1991. Red. L. Peterson. Uppsala. s. 141–152.
- Sö + nr = inskrift publicerad i *Södermanlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–36. Stockholm.
- U + nr = Runsten publicerad i *Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1–4. 1940–58. Stockholm.
- Motsvarigheter till citerade Sl-beteckningar i Samnordisk runtextdatabas <<http://www.runforum.nordiska.uu.se/srd/>>:

Sl 18 = U Fv1990;39A
 Sl 19 = U Fv1990;39B
 Sl 33 = U Fv1992;165
 Sl 76 = U NOR2000;27B

Summary

The rune-inscribed animal bone Sl 94, unearthed in 1999 during excavations on the Professorn 1 site in Sigtuna, bears runes on both sides. The inscription was previously deemed uninterpretable, since only the lower and upper parts of the characters on each side remain. As shown in this article the inscription on one side can be reconstructed as the beginning of the runic alphabet (-**uþor-h...** [fuþor[k]h...]). The text on the opposite side consists probably of a carver signature: **budo × ri...** *Buddo/Bōndo/Būdo ri[sti](?)* ... “Buddo/Bondo/Budo carved ...”. The name of the rune carver is either a Latinised form of the indigenous names *Buddi* or *Bōandi* or a name of Continental-Germanic origin. It is difficult to determine the function of this incomplete inscription, but it is not impossible that it originates from some kind of teaching situation.